

УДК 343.1

О. В. ЄНІ, Л. Г. МАТІЄК

*Олена Василівна Єні, кандидат юридичних наук,
головний науковий співробітник Науково-дослідно-
го інституту Національної академії прокуратури
України*

*Лілія Григорівна Матієк, начальник відділу пред-
ставництва інтересів громадян і держави в судах
прокуратури м. Тернополя*

ПІДГОТОВЧЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

Прийняття Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) зумовило істотну зміну кримінально-процесуальної форми, ліквідацію деяких застарілих та запровадження нових процедур. Однією із новел КПК України стала поява підготовчого провадження, яке було трансформоване зі стадії попереднього судового розгляду; остання ж, у свою чергу, виникла свого часу на основі стадії віддання обвинуваченого до суду.

Варто зазначити, що окремим питанням наукового дослідження стадії попереднього судового розгляду (віддання до суду) були присвячені праці О. В. Бабаєвої, М. І. Бажанова, В. П. Бож'єва, М. М. Видрі, О. В. Калужинського, О. П. Кучинської, В. З. Лукашевича, В. В. Луцика, Т. А. Михайлової, І. Д. Перлова, Т. К. Рябініної, А. В. Федіної, С. Ф. Шумиліна та інших науковців. Ті чи інші аспекти кримінально-процесуальної форми, що має тісний зв'язок із системою кримінального процесу, висвітлено в працях В. Д. Арсеньєва, П. С. Елькінд, В. М. Трофименка, В. А. Стрёмовського, М. С. Строговича, О. Г. Шило, Ю. К. Якимовича, М. Л. Якуба та інших вчених. Водночас на сьогодні у зв'язку з досить кардинальною реформою кримінально-процесуального законодавства наукове дослідження судового провадження, у тому числі й підготовчого провадження, є недостатнім, а відтак відповідні питання потребують ретельного наукового осмислення та опрацювання.

Метою цієї статті є визначення місця у сучасній кримінальній процесуальній формі підготовчого провадження як складової частини судового провадження.

Як впливає з п. 24 ч. 1 ст. 3 КПК України, підготовче судове провадження є елементом кримінального провадження в суді першої інстанції, що включає також судовий розгляд і ухвалення й проголошення судового рішення, і яке, в свою чергу, є складовою судового провадження. Вочевидь, саме тому дослідники зазначають, що поняття судового провадження розкривається дещо тавтологічно і створює нібито замкнене коло. Отже, таким чином порушується логічність у побудові відповідної терміносистеми і структурованість її компонентів¹.

Яким саме елементом кримінального провадження є підготовче судове провадження, у КПК України не деталізовано. Слід зазначити, що у кримінальному процесуальному законодавстві використано як термін «провадження» («кримінальне провадження», «судове провадження»), так і «стадія» (саме через призму стадій надано визначення термінів «досудове розслідування» та «притягнення до кримінальної відповідальності»). У сучасній фаховій літературі також немає однозначної позиції щодо відповідного питання. До того ж, окрім наведених категорій вчені при дослідженні складових елементів системи кримінального процесу вживають також поняття «етап», «частина», «процедура» тощо.

Наприклад, зазначається, що «підготовче судове провадження в суді першої інстанції є першим етапом судового провадження, у ході якого суд зобов'язаний у розумні строки прийняти відповідне рішення щодо подальшого спрямування кримінального провадження»². Згадується, що це етап судового провадження в суді першої інстанції і в науково-практичному коментарі до КПК України³. Деякі дослідники обґрунтовують думку, що судове провадження в першій інстанції є етапом центральної стадії – судового провадження в системі правосуддя⁴, а з цього випливає, що підготовче провадження взагалі є частиною етапу. Водночас в інших джерелах⁵ підготовче провадження визнано стадією кримінального процесу. Роблячи екскурс у мину-

ле, слід нагадати, що за КПК України 1960 р. попередній судовий розгляд визнавався окремою стадією кримінального судочинства, яка займала проміжне місце між стадією досудового розслідування та судового розгляду. Така позиція була усталеною, обґрунтованою та не викликала критичних зауважень з боку вчених. Цікавою є й думка Г. П. Тимченка про те, що підготовку справи до судового розгляду як важливий етап судової діяльності можна вважати стадією, але не самого процесу як такого, а його циклу (провадження)⁶.

Саме ж визначення назви досліджуваного інституту через категорію «провадження» нібито ставить його на одну сходинку поряд із судовим провадженням, фактично урівнює названі інститути.

Тому при дослідженні підготовчого провадження передусім слід визначити його природу як елемента, що в сукупності з іншими складовими становить кримінальну процесуальну форму. Мета з'ясування його сутності та значення обумовлює необхідність встановлення, чи є підготовче судове провадження стадією, чи етапом стадії, чи взагалі окремим провадженням у кримінальному судочинстві.

У кримінальному процесі під стадіями розуміють самостійні, пов'язані між собою кримінально-процесуальними нормами частини кримінального процесу, розмежовані одна від одної підсумковим процесуальним рішенням, які характеризуються безпосередніми завданнями, що випливають із загальних завдань судочинства, колом органів і осіб, учасників у провадженні у справі, порядком виконання процесуальних дій і характером кримінально-процесуальних відносин⁷. Таким чином, для вказаної категорії характерна сукупність взаємопов'язаних процесуальних дій, спрямованих на досягнення певних завдань, а відтак – і ознака відносної замкненості, самостійності. Хоча щодо стадій кримінального процесу вченими і велися певні дискусії (зокрема, про наявність стадій дослідчого кримінального процесу, порушення державного обвинувачення), але загалом поняття стадії та її характерні ознаки є досить усталеними у науці кримінального процесу.

Поряд із поняттям «стадії» вчені використовують і такий термін, як «етап». Наприклад, на думку Л. М. Лобойка, етапи – це відносно самостійні елементи стадії кримінального процесу, які також відзначаються певною специфікою, а тому сприяють ідентифікації його стадій⁸. Багато уваги вчені приділяють також дослідженню етапів розслідування, їх співвідношенню між собою. Зокрема, під етапом розслідування розуміють такий його елемент, який містить взаємопов'язану систему дій, об'єднаних єдністю завдань, умовами розслідування, специфікою криміналістичних прийомів⁹. Цікаво зазначити, що думки вчених стосовно кількості етапів стадії досудового розслідування різняться: Є. Д. Лук'янчиков розподіляє її на три етапи¹⁰, В. І. Галаган, Л. Д. Удалова виділяють по чотири етапи¹¹, Є. Г. Коваленко та В. Т. Малярєнко – п'ять¹², Т. В. Каткова – шість¹³, тобто не існує єдиного усталеного підходу до цього питання. Таку розбіжність у поглядах можна пояснити тим, що, як вказує Ю. К. Якимович, критеріїв виділення у системі єдиного кримінального процесу певних, відносно самостійних елементів та їх систем може бути безліч¹⁴. Слід зазначити, що нерідко поняття «етап» вживають і як синонім стадії, але в такому разі зникають межі між цими термінами.

Що стосується складових стадії судового розгляду, то за КПК України 1960 р. загальноприйнято було поділяти її на частини (фактично, синоніми етапів), і у цьому аспекті особливих дискусій щодо кількості частин не велось. Наприклад, відомий радянський вчений І. Д. Перлов вказував, що судовий розгляд як стадія кримінального процесу поділяється на п'ять самостійних частин, які послідовно розвиваються і змінюють одна одну, органічно пов'язаних між собою в єдине ціле і таких, що забезпечують найбільш плідну діяльність суду зі здійснення ним правосуддя¹⁵. Такими частинами за доктринальним підходом є: підготовча частина, судове слідство, дебати, останнє слово підсудного, постановлення вироку. За КПК України 2012 р. також можна говорити про наявність таких елементів, лише зі зміною відповідної термінології (наприклад, замість судового слідства краще вказувати про таку частину, як дослідження доказів, або ж з'ясування обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перевірка їх доказами).

Щодо терміна «провадження», який може вживатися в різних аспектах кримінальної процесуальної діяльності, слід враховувати, що його змістовне наповнення є значно ширшим. Зокрема, під процесуальним провадженням запропоновано розуміти головний елемент юридичного процесу, який є системним утворенням, комплексом взаємопов'язаних і взаємообумовлених дій, у ході яких уповноважені суб'єкти у межах своєї компетенції і в рамках встановленої процедури здійснюють з'ясування фактичного складу та доказування фактичних обставин юридичної справи і приймають по ньому відповідне рішення, виражене в офіційних актах – документах¹⁶. На думку Ю. К. Якимовича, самостійне кримінально-процесуальне провадження завжди носить полістадійний характер¹⁷.

З огляду на викладені етапи (частини) є складовими елементами стадій і ці поняття співвідносяться між собою за логічними категоріями одиничного та часткового. У свою чергу сукупність стадій становить єдину упорядковану систему кримінального провадження, яке в даному контексті є загальною категорією.

Якщо проаналізувати норми глави 27 КПК України («Підготовче провадження»), доходимо висновку, що підготовче судове провадження відповідає всім вимогам, які висуваються саме до стадій.

Так, підготовче судове провадження:

– здійснюється у визначені законом *процесуальні строки* (відповідно до ч. 1 ст. 314 України суд признає підготовче судове засідання не пізніше п'яти днів з дня надходження обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності. Водночас провадження не може бути розпочато раніше ніж через п'ять днів із дня вручення обвинуваченому копії обвинувального акта. Іншим встановленим часовим параметром є положення ч. 2 ст. 316 КПК України про те, що судовий розгляд має бути призначений не пізніше десяти днів після постановлення ухвали про його призначення);

– характеризується власними процесуальними *завданнями*, які зумовлені тим, що у цьому провадженні вирішуються два важливі блоки питань: щодо перевірки процесуальних підстав для призначення судового розгляду, а також щодо підготовки до розгляду матеріалів кримінального провадження в судовому засіданні;

– має певне коло *учасників* (відповідно до ч. 2 ст. 314 КПК України підготовче судове засідання відбувається за участю прокурора, обвинуваченого, захисника, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача та його представника);

– відповідний процесуальний *порядок здійснення* цього провадження передбачений главою 27 КПК України;

– завершується прийняттям певного підсумкового процесуального *рішення*. Перелік таких рішень закріплено у ч.314 КПК України, а саме:

1) про затвердження угоди або відмови в її затвердженні та повернення кримінального провадження прокурору для продовження досудового розслідування в порядку, передбаченому ст.ст. 468–475 КПК України;

2) про закриття провадження у випадку встановлення підстав, передбачених п.п. 4–8 ч. 1 або ч. 2 ст. 284 КПК України;

3) про повернення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам Кодексу;

4) про направлення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до відповідного суду для визначення підсудності у випадку встановлення непідсудності кримінального провадження;

5) про призначення судового розгляду на підставі обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

У свою чергу, підготовче судове провадження має й свої етапи, до яких, на нашу думку, слід віднести:

1) призначення суддею не пізніше п'яти днів з дня надходження обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, підготовчого судового засідання; здійснення виклику сторін (цей етап здійснюється суддею самостійно, без участі сторін);

2) проведення підготовчого судового засідання за участю сторін, під час чого:

– приймається одне з рішень, передбачених ч. 3 ст. 314 КПК України;

– вирішуються інші питання, пов'язані з підготовкою до судового розгляду, передбачені ч. 2 ст. 315 КПК України, а саме: визначення дати та місця проведення судового розгляду; з'ясування, у відкритому чи закритому судовому засіданні необхідно здійснювати судовий розгляд; з'ясування питання про склад осіб, які братимуть участь у судовому розгляді; розгляд клопотань учасників судового провадження про здійснення судового виклику певних осіб до суду для допиту та витребування певних речей чи документів; вчинення інших дій, необхідних для підготовки до судового розгляду. Крім того, під час підготовчого судового засідання суд за клопотанням учасників судового провадження має право обрати, змінити чи скасувати заходи забезпечення кримінального провадження, зокрема запобіжний захід, обраний щодо обвинуваченого;

3) в якості додаткового етапу – за необхідності забезпечення учасникам можливості ознайомитися з матеріалами кримінального провадження.

Таким чином, підготовчому судовому провадженню властиві всі ознаки, які характерні для стадій кримінального процесу, з чого слідує висновок, що воно є самостійною стадією судового провадження. Саме тому вважаємо, що вжиття законодавцем у цьому понятті слова «провадження», особливо з огляду на процитоване вище визначення цього терміна, не є досить виваженим і ускладнює розуміння оновленої системи кримінального провадження та стадійності кримінального процесу.

Значення цієї стадії кримінального провадження не слід недооцінювати, вважаючи її формальною процедурою. Це не лише проміжний етап між стадією досудового розслідування та судовим розглядом. Процесуальні дії, які відбуваються під час підготовчого провадження, дають змогу забезпечити оперативність правосуддя, не доводячи до стадії судового розгляду ті кримінальні провадження, які потребують закриття у встановлених законом випадках; забезпечити дотримання розумних строків кримінального провадження, а також повноти та неупередженості судового розгляду шляхом належної підготовки до нього; забезпечити реалізацію низки прав та законних інтересів учасників кримінального провадження. Також важливість цієї стадії підкреслена вимогами, встановленими щодо її проведення: фіксуванням ходу підготовчого судового засідання за допомогою технічних засобів; обов'язковим викликом та участю у провадженні сторін, можливістю ініціювати під час засідання у передбачених законом випадках особливі порядки диференціації кримінальної процесуальної форми (зокрема, розгляд провадження судом присяжних) тощо.

Слід констатувати, що подальше наукове дослідження стадії підготовчого судового провадження є досить перспективним і має стати предметом глибокого та ретельного наукового дослідження.

¹ Ігнатюк О. Становлення і розвиток категорії «судове провадження» в кримінальному процесі України / О. Ігнатюк // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2012. – № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzizvru/2012_6/p15_24.html

² Методичні рекомендації з питань участі прокурорів у підготовчому судовому провадженні. К.: Генеральна прокуратура України, Національна академія прокуратури України, 2012. – 52 с. – С. 7.

- ³ Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 2 / Є. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х.: Право, 2012. – 664 с. – С. 4.
- ⁴ *Мирошніченко С. О.* Система кримінального провадження за новим КПК / Є. О. Мирошніченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrjustice.com.ua/systema-kryminalnoho-provadhennya-za-novym-kpk-2/>
- ⁵ Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х.: Право, 2013. – 824 с. – С. 521.
- ⁶ *Тимченко Г. П.* Підготовка справи до судового розгляду: витоки та сучасний стан / Г. П. Тимченко // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 3. – С. 142–146.
- ⁷ Советский уголовный процесс: учебн. / [под ред. Л. М. Карнеевой, П. А. Лупинской, И. В. Тыричева]. – М.: Юридическая литература, 1980. – 682 с. – С. 10.
- ⁸ *Лобойко Л. М.* Стадії кримінального процесу: навч. посіб. / Л. М. Лобойко. – К., 2005. – 176 с. – С. 11.
- ⁹ *Лузгин И. М.* Методологические проблемы расследования / И. М. Лузгин. – М., 1973. – 216 с. – С. 86.
- ¹⁰ *Лук'янчиков С. Д.* Досудове розслідування та його структура / С. Д. Лук'янчиков // Вісник Академії адвокатури України. – 2006. – № 3. – С. 111.
- ¹¹ *Галаган В. І.* Правові та криміналістичні проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності (на матеріалах органів внутрішніх справ України): автореф. дис. ... докт юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / В. І. Галаган. – К., 2003. – 39 с. – С. 11–12; *Удалова Л. Д.* Кримінальний процес України: підруч. / Л. Д. Удалова. – К.: Паливода А. В., 2007. – 352 с. – С. 138.
- ¹² *Коваленко С. Г.* Кримінальний процес України: підруч. / С. Г. Коваленко, В. Т. Малярєнко. [2-ге вид., переробл. і доповн.]. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 712 с. – С. 297–298.
- ³ *Каткова Т. В.* Проблеми реалізації принципу безпосередності дослідження доказів на досудовому слідстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Т. В. Каткова. – Х., 1997. – 18 с. – С. 11.
- ¹⁴ *Якимович Ю. К.* Структура советского уголовного процесса: система стадий и система производств. Основные и дополнительные производства / Ю. К. Якимович. – Томск: Издательство Томского университета, 1991. – 138 с. – С. 9.
- ¹⁵ *Перлов И. Д.* Судебное следствие в советском уголовном процессе / И. Д. Перлов. – М.: Госюриздат, 1955. – 248 с. – С. 9.
- ¹⁶ Цит. за: *Трофименко В. М.* Система уголовного процесса по УПК Украины / В. М. Трофименко // Уголовное судопроизводство. – 2013. – № 1. – С. 7–10. – С. 8.
- ¹⁷ *Якимович Ю. К.* Дифференциация уголовного судопроизводства: проблемы и перспективы / Ю. К. Якимович // Вестник Удмуртского университета. – 2013. – № 1. – С. 203–208. – С. 204.

Резюме

Єні О. В., Матієк Л. Г. Підготовче провадження як елемент судового провадження в суді першої інстанції.

У статті розглянуто особливості підготовчого судового провадження. Встановлено, що окремі положення чинного законодавства викликають неоднозначне тлумачення місця цього інституту у системі кримінально-процесуальної форми. На основі аналізу наукових публікацій зроблено висновок про наявність різних позицій вчених з цього питання. Проаналізовано сутність понять «провадження», «стадія», «етап» як складових кримінального судочинства. Автори дійшли висновку, що підготовчому судовому провадженню властиві всі ознаки, які характерні для стадій кримінального процесу, а саме: здійснення у визначені законом строки; наявність власних завдань та кола учасників; закріплення процесуального порядку в окремій главі КПК України; завершення прийняттям певного підсумкового рішення.

Ключові слова: підготовче провадження, судове провадження, стадія, етап, кримінально-процесуальна форма.

Резюме

Єні О. В., Матієк Л. Г. Подготовительное производство как элемент судебного производства в суде первой инстанции.

В статье рассмотрены особенности подготовительного судебного производства. Установлено, что отдельные положения действующего законодательства вызывают неоднозначное толкование места этого института в системе уголовно-процессуальной формы. На основании анализа научных публикаций сделан вывод о наличии разных позиций ученых по этому вопросу. Проанализирована сущность понятий «производство», «стадия», «этап» как составляющих уголовного судопроизводства. Авторы пришли к выводу, что подготовительному судебному производству присущи все признаки, характерные для стадий уголовного процесса, а именно: осуществление в определенные законом сроки, наличие собственных задач и круга участников; закрепление процессуального порядка в отдельной главе УПК Украины; завершение принятием определенного итогового решения.

Ключевые слова: подготовительное производство, судебное производство, стадия, этап, уголовно-процесуальна форма.

Summary

Yeni O., Matiyek L. Preliminary proceeding as an element of the judicial proceeding in the court of first instance.

The article concerns the peculiarities of the preliminary proceedings. It has been determined that certain provisions of the legislation cause ambiguous interpretation of this institution's position in the system of criminal procedural form. Based on the analysis of scientific papers it has been concluded that there are different positions of scientists on this issue. It has been stated the essence such concepts as «proceedings», «phase», «stage» being the components of the criminal justice. The authors have concluded that the preliminary proceeding has all features that are characteristic stages of the criminal process, i.e. the implementation of certain legal terms; having their own problems and the range of participants; posting a procedural order in a separate chapter of the CPC of Ukraine; a complete adoption of the final decision.

Key words: preliminary proceedings, proceedings, stage, phase, criminal-procedural form.

Отримано 7.06.2013